FÖLDES ANNA

Lapok a Fáklyaláng történetéből

Mikor válik egy kortársi dráma - nemzeti klasszikussá? Az ősbemutató diadalában legfeljebb az ígéret fogan meg. Sem a közönség ünneplése, sem a kritika jelzőkben tobzódó jóslata nem tekinthető garanciának. Látványos siker-sorozatok bizonyítják, előfordul, hogy az ősbemutatót gyorsan követő hazai és külföldi - előadások hatása, emléke ugyanolyan gyorsan megfakul, mint maga a darab. A díjakra idővel *csak* a díjazott emlékszik, a kötelező olvasmányok polcon is porosodhatnak. A színpadi alkotások igazi vizsgája, próba-tétele - a felújítás. Amikor esztendők, évtizedek elteltével a szöveg új színpadi felfogásban, új közönség előtt, egy többnyire megváltozott társadalmi-történelmi közegben szólal meg. Ezért van megkülönböztetett helyük a halhatatlanság zsürijében a dramaturgoknak és a rendezőknek, akik szavazatukat a szín-padon érvényesíthetik.

Kazimir Károly ebben az évadban lllyés Gyula három évtizeddel ezelőtt született *Fáklyalángját* választotta, s ez a mű ma már bizonyítottan esélyes jelöltje a halhatatlanság versenyének. Bemutatásakor 1952-ben - a dráma szinte berobbant a magyar színházi életbe. Egy a kortársi drámát fájdalmasan nélkülöző, klasszikusoktól eredeztetett, klasszikusokból élő magyar színházművészet (amelyben az eredeti bemutatók számban és színvonalban is elhanyagolható szerepet töltöttek csak be), s amely az egyet-len számba jöhető kortárs magyar drámaíróval, a weimari német kultúra örökségét is hordozó kommunista Háy Gyulával nem nagyon tudott mit kezdeni, Déry Tibor korai avantgarde drámái iránt semmiféle affinitást nem mutatott - Illyés Gyulában találta meg a hiányzó drámai hagyományok áthidalására, pótlására hivatott nemzeti drámaírót. A költői, ámde dramaturgiai szempontból kiér-leletlen *(korai példa* után a *Fáklyaláng* elsőként vállalkozott a magyar nemzeti hagyományok és történelmi sorskérdések új népi, forradalmi - szemléletű megjelenítésére.

A Fáklyalángot 1983-ban nem kellett a feledés homályából előásni. Nem kellett adaptálni, leporolni, átfogalmazni vagy aktualizálni. *A Fáklyaláng* már kiállta az idők próbáját.

A színháztörténeti jelentőségű Katona József színházi ősbemutató után a dráma bejárta az ország színpadait. Az ötvenes évek első felében s derekán Szegeden, Szolnokon, Debrecenben, Győrött és Kolozsvárott játszották. 1963-ban milliók látták a képernyőn. Azután a veszprémi, miskolci, békéscsabai és a Déryné Színház következett. A dráma színpadi történetének új fejezete 1968-ban kezdődött Gellért Endre rendezésének tisztelettudó rekonstrukciójával, majd tíz év múlva, a szerző által ismét átdolgozott *Fáklyaláng* győri felújításával folytatódott. Ez a fejezet azonban - ezt Kazimir nyilván pontosan tudta és érez-te - jóval halványabb volt az elsőnél. Csak a drámát igazolta, nem a színpadi megvalósítást. A tér tehát nyitva állt a Thália Színház együttese előtt: felmutat-ni és felavatni nemzeti klasszikusokban oly szegény drámairodalmunk újabb alapművét: félig sikerült kísérletek után cáfolhatatlanul bizonyítani, színpadon igazolni Illyés drámájának halhatatlanságát.

Az ősbemutató fénye és árnyéka

Évtizedek távlatában hajlamosak vagyunk arra, hogy csak a szépre emlékezzünk... hogy felhőtlenül szép szín-háztörténeti ünnepként idézzük a *Fáklyaláng* ősbemutatóját is. Aki színházba járt, aki újságot olvasott, az valóban emlék-szik is rá, hogy a nagy várakozással, lelkesedéssel és csalódással fogadott Ozo*rai példa* után - a magyar szellemi élet ünnepelt. Illyés Gyula újabb lépést tett a költői epikától a költői dráma felé, a *Tűz és víz* című egyfelvonásosból a Nemzeti Színház dramaturgiájának ösztönzésére szabálytalan szerkezetű, de feszült történelmi, sőt politikai dráma született. Gellért Endre értő, szuggesztív rendezésétől nem lehetett elvitatni, hogy méltó a műhöz. A Nemzeti Színház sikerekben gazdag korszakában ez az előadás a rendező és a színészek mesterhármasának együttműködése révén maradandó értéket ígért. És legendává lett az első Kossuth Lajos (Bessenyei Ferenc) és az első Görgey Artúr (Ungváry László) jellemeket és érveket ütköztető, szenvedélyes vitája is.

Mivel *a Fáklyaláng az* elmúlt harminc év minden irodalomtörténetében klasszikussá üttetett, ez az emlék pontosan megfelel jelen idejű színháztörténeti elvárásainknak is. A *Fáklyaláng* fogadtatását így illik, így kell idézni.

Csakhogy a valóság, az 1952-es és 53-as év fordulóján ennél azért ellentmondásosabb volt. Illyés drámájának akkori értelmezése, sikere és kritikája nemcsak a remekművet felismerő, hálás kortársak lelkesedését, de a kor vulgárisan szimplifikáló történelemszemléletét, látásmódját, egy eltorzult politikai tudat esztétikai megnyilvánulásait is tükrözi.

A korszak drámabírálói - a Népszavában Hubay Miklós, az Irodalmi Újságban Sőtér István - egy percig sem haboznak a mű irodalmi értékének, költői kvalitásának, színpadi hatásának és nyelvi gazdagságának elismerésében. Hubay minden, de főként dramaturgiai tekintetben az *Ozorai példa* elé helyezi *a Fáklyalángot* (Népszava, 1952. XII. 28.), egyetlen ponton - „a nép aktív történelmi szerepének ábrázolása tekintetében" azonban elmarasztalja. Fájlalja, hogy a drámában Kossuth a parasztság történelmi igényeinek kielégítésére képtelen politikus, nem jut el oda, hogy számot vessen tévedéseivel, s felismerje a belső ellenséggel való megalkuvás veszélyét. Kossuthnak-a bírálat szerint - voltaképpen választania kellett Görgey és Józsa, a nemesi megalkuvás és a népforradalom között: az utójáték kimagasló érdeme, hogy ennek a választásnak, a néphez való tartozás vállalásának drámai apoteózisát jeleníti meg.

Sőtér István elemzésében (Irodalmi Újság, 1952. XII. 18.) abból indul ki, hogy a helyzet, amit lllyés drámájában megragad, „történelmileg összegezi a nemesség vezette függetlenségi harc ellentmondásait". Elismeréssel állapítja meg, hogy lllyés Kossuth-képére kétségtelen hatással volt a marxista-leninista történelemszemlélet Kossuth-értelmezése, s amikor a drámai hősben az író a nép lelkében élő Kossuthot idézi, a történelmi hős forradalmi demokrata vonásaira koncentrál. Olyan politikust szólít a színpadra, akinek Görgeyvel - és az egész köznemesi Magyarországgal - való szakítása csak Józsa Mihály és a Jó-zsák segítségével mehetett végbe. Sőtér Istvánnak a kor történelemszemléletét is pontosan tükröző, elismerő bírálatában feltűnik egy polemikus passzust amelyben a bíráló megvédi Illyést azokkal szemben, akik feltétlenül a forradalom csúcspontján álló Kossuthot szerették volna színpadon látni. Sőtér, e vélemény ellenében, kiáll a dráma mellett: elismeréssel

Bessenyei Ferenc (Kossuth) és Ungváry László (Görgey) Illyés Gyula: Fáklyalángjának 1968-as nemzeti színházi előadásán (MTI-fotó)

(és érezhetően a szerző védelmében) hangsúlyozza, hogy a dráma - amelyben Józsa és a nép szívére öleli a saját osztályával leszámoló hőst, és ezzel megváltja őt (!) az öngyilkosság kísértésétől - „mentes minden történelmi tragikumtól".

Érvelésének logikáját és a dráma körül fellobbanó vitát a Szabad Nép 1953. január 6-i kritikája világítja meg. Amely fővonalában egy történelmi környezetben megjelenő politikai drámának, az áruló gyűlöletességét és veszedelmességét leleplező tandrámának tekinti és értékeli Illyés művét. Kossuth és Görgey történelmileg lényegében hiteles, lélektanilag sokrétűen alátámasztott, érvekben felszikráztatott vitája ebben a szimplifikáló megközelítésben a pozitív hős és a belső ellenség összecsapásává egyszerűsödik: „Illyés ábrázolásában Görgey árulása mélyen törvényszerű, elkerülhetetlenül fakad abból, hogy ez a néptől idegen, a forradalomtól félő karrierista egy forradalmi harc tábornoka lett."

Ne feledjük: az osztályharc folytonos éleződését hirdető korszakban, nem sokkal a Rajk-tragédia után vagyunk. Egy történelmi drámától a kultúrpolitika nemcsak lelkesítő politikai példát, de az ellenség (antedatált?) leleplezését is várja. Hogy a történelem és az irodalom egyként glédában a közvetlen politikai célok szolgálatába szegődjön.

A dogmává lett ideológiai elvárások, fennen hangoztatott követelmények szellemében maguk a közreműködők is felvállalták az agitátori feladatot. Az ősbemutató műsorfüzete Ungváry Lászlónak, „az áruló gyűlöletességét" kifejező játékát dicséri: „Járása, mozgása és az úri hidegvér mögött kitörő féktelen becsvágy által őzött karrieristából egy-egy mozdulattal, egy-egy odavetett szóval érzékeltetni tudja az áruló gyávaságát és népgyűlöletét." Mindennek hatására - teszi hozzá a kommentátor „a néző keze önkéntelenül ökölbe szorul". Egy Ganz-gyári munkás Ungváry Lászlóhoz intézett (állítólagos) levele szerint „Meg-tanultam magán keresztül még jobban gyűlölni az ellenséget".

Bihari József - akinek Józsa Mihálya valóban színháztörténeti értékű remeklés, a színpadon Tiborc utódát, a színpadon kívül viszont a korabeli aktuális harcok előfutárát keresi, és nyilatkozata szerint arra törekszik, hogy az 1848-as szabadságküzdelmek magyar parasztja - „a Koreában a szabadságért küzdő parasztokat is képviselje".

„Eszmei hibái ellenére is... "

A dráma hőseinek (és szövegének) tendenciózus egyszerűsítése, a korabeli fekete-fehér társadalmi horizont visszavetítése még mindig veszélytelenebb jelenség volt a szerző szemléletét kifogásoló, politikai természetű ellenvetéseknél. De a Szabad Nép bírálata ezzel sem maradt adós. Elégedetlen már a témaválasztással is, amiért a költő hőseit a szabadságküzdelmek lefelé hajló ágában, a szabadságharc veresége árnyékában ütközteti, mert ily módon a helyzetben magában is „benne rejlik a pesszimizmus veszélye". Ez a veszély azonban (még a bíráló szerint is) kivédhető: bár Kossuth nem itt és ekkor volt a legnagyobb, ettől még az adott helyzetben is lehetséges volna a forradalom végső győzelmének optimista ábrázolása. Ehhez azonban (ha jól értem a kritika logikáját), az kel-lett volna, hogy Józsa Mihálynak mint a dolgozó nép képviselőjének alakja túlmutasson Kossuthon, túl 1848-on, sőt 1849-en is: a jelen, a szocializmus felé. Illyés hőse azonban a bíráló szerint nem elég aktív; Kossuth iránti kritikátlan rajongásában van valami a szolga szeretetéből, s kettőjük kapcsolata ezért nem tükrözheti teljességében Kossuth Lajos és a nép viszonyát. Kossuth kritikátlan eszményítésének a visszája - „a népnek, a nép erőinek a lebecsülése". Ha a dráma „hallgat arról, hogy a vezetés hibái jelentették a szabadságharc bukásának egyik fontos okát, akkor akarva-akaratlan túlhangsúlyozza a reakció erejét, lebecsüli a szabadságeszme, a nép erejet".

A dráma értelmezésének, korabeli fogadtatásának alaphangját a két főhős jellemét polarizáló nézetek adják meg. Görgey gyűlöletességével szemben Kossuth következetes erkölcsi magatartása, a néphez való hűsége - a hazafiasság követendő példája. Valójában azonban, mint láttuk, az alak eszményítése éppen úgy nem felelt meg az ideológiai elvárásoknak, mintha árnyék vetődött volna fénylő jellemére. A bírálat legalábbis a szerző szemére veti azt is, hogy a Szemere-kormány kritikájában és Kossuth kritikátlan dicsőítésében egyaránt túloz. S hogy a bírálat élét tompítsa, hozzáteszi: a darabnak ezt a hibáját az előadás a miniszterek alakjának felerősítésével lényegesen csökkenthette volna.

Illyés Gyulát költői rangja - múltja, életműve - hét évvel a felszabadulás után már megóvta attól, hogy ideológiai ellenvetésekkel elvágják darabjának színpadi útját. Ugyanakkor valószínű az is, amit Pándi Pál a dráma 1968-as felújítása alkalmával említ. Hogy tudniillik a *Fáklyalángot* annak idején az illetékesek Illyés és a párt közötti diszharmónia oldódásának, „harmónia-jelnek" értékelték. (Népszabadság, 1968. I. 21.) Ha rávetődött is a költő drámájára a pesszimizmus árnya, a Szabad Nép állásfoglalásának némileg ellentmondásos konklúziójában azért benne van a „nihil obstat": „A *Fáklyaláng* - eszmei hibái ellenére - tanítja *is* népünket."

A szöveg rétegei

Annak idején talán fel sem figyeltünk rá, de utólag szembetűnik, hogy az ősbemutató idején is akadt azért másfajta kritikai megközelítés is. Mátrai-Betegh Béla azóta evidenciának tekinthető, de akkor eredeti és bátor megállapítása szerint a *Fáklyaláng* színpadán nem óriás és törpe viaskodik egymással, hanem két férfi. Mátrai-Betegh az egyetlen, aki Ungváry Lászlót azért dicséri, amiért méltó ellenfelet tudott állítani Kossuth Lajosnak. (Magyar Nemzet, 1953. I. 5.) Ez az akkor még eretneknek számító megállapítás később majdhogynem evidenciává szilárdult. Tíz évvel később a

mű elismeréssel fogadott tévéváltozatának bemutatása után (rendező: Pethes György) Hámos György már magától értetődő természetességgel emlegeti Illyés „egymáshoz méltó vitapartnereit", s hogy a költő „látszólag egyik mellett sem foglal állást, engedi, hogy érveik csapjanak össze, nem kedvez egyikük-nek sem azokkal a fogásokkal, melyek-kel a gyakorlott drámaíró olyan könnyen biztosíthatja hőse győzelmét". A *Fáklyalángot* látva - nekünk kell kialakítani a magunk állásfoglalását... (Rádió Újság, 1963. I1. z4.)

Vajon hányan értették meg a *Fáklyaláng* születésekor a mű mélyebb rétegei-ben feszülő igazságokat' Hogy Illyés a magyar nemzeti tudat élesztésére vállalkozik, amikor az áldozatok árán is ki-vívandó függetlenség, a járhatatlanul is célratörő kossuthi út mellett foglal állást, s Görgey józan logikával alátámasztott kompromisszumának elvetésével is a magyar történelem elmulasztott lehetőségeiről. a mulasztások társadalmi okairól szól. S ami még ennél is merészebb, a szöveg *mögött* felsejlő igazság. Hogy az 1952-ben írott drámában (mint Hermann István lllyés-tanulmányában is kifejti), benne van a vezetés és a vezetettek közötti kapcsolat megszakadásának gondolata is.

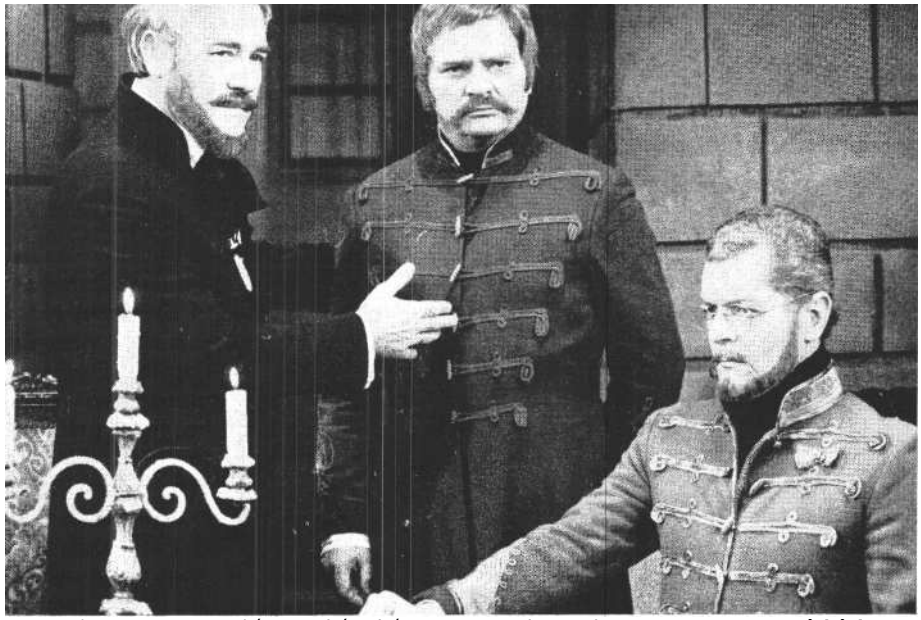

Bitskey Tibor (Kossuth), Szabó Gyula (Józsa) és Mécs Károly (Görgey) a **Fáklyaláng Thália színházi előadásán**

A Fáklyaláng az országban és az időben

A drámaszegény ötvenes években lllyés drámája régen várt valódi jutalom-játékot ígért azoknak a vidéki színészek-nek, akiknek megadatott, hogy Kossuth és Görgey jellemrajzában bizonyítsák tehetségüket. Szegeden - Komor István rendezésében - Inke Lászlónak és Miklósy Györgynek; Szolnokon Győrffy Györgynek és a drámát rendező Várady Györgynek, Győrben - Hegyi Péter rendezte Fáklyalángban - Gárdonyi Lászlónak és Mester Jánosnak jutott a két fő-szerep. A debreceni bemutató érdekessége, hogy lendvay ferenc Csányi szerepét Mensáros Lászlóra, Józsa Mihályét pedig Mádi Szabó Gáborra osztotta, a főszerepeket Téry Árpád és Bángyörgyi Károly játszotta.

Az ősbemutatót követő legjelentősebb előadás -- ha a kritikáknak hinni lehet, a marosvásárhelyi volt. A Székely Színház előadásának rendezője, Szabó Ernő és a Kossuth Lajost alakító Kovács György is az Illyés-dráma színrehozataláért kaptak Állami Díjat. De kitüntetés lehetett számukra lllyés Gyulának a századik előadás alkalmából írott vallomása is. Ebből idézünk: „Bessenyei Kossuthja a történelem kényszeréből akart kitörni, bezárt oroszlánként a végzet börtönrácsait feszíti, és Görgey is csak egy vasrúd a sok között. Ezzel az egész világot Isihívó daccal lesz óriás. Kovács György Kossuth-ja egy nap börtönében küzd, a történelmi feladatot egy közvetlen tennivalóban lát-ja, számára a végzet most egy ember. Embert akart tehát legyőzni emberként, erre gyűjti össze a maga nemes, de ha kell kevésbé nemes tulajdonságait, a már-már írói fogásnak ható szónokiasságot: mindenét latba veti, föláldozza, ő ezzel lesz óriás." (Film Színház Muzsika, 1956. III. z.)

A többi előadás sajtóvisszhangja ma már inkább csak azért érdekes, mert a bírálatuk tükrében nyomon követhető az idők - és a mű - változása is. Hogyan szorul háttérbe a hős és az áruló polarizált ellentéte, s hogyan válik mind differenciáltabbá (legalábbis a követelmények szintjén) a történelmileg - pollitikailag, taktikailag - szemben álló erők megjelenítése. A folyamatban valószínűleg kulcsszerepe volt Németh László *Az áruló* című drámájának, amely egy másfajta Görgey-képet tudatosított, szuggerált a köztudatba. De valójában mégsem csak az ikerdráma megjelenése, hatása magyarázza a változást; nemcsak Görgey-képünk, világszemléletünk és világunk változott. Sándor János Békéscsabán rendezett előadását értékelve például a kritika már éppen azt emeli ki, hogy a két főszereplő (Simon György és Szoboszlay Sándor) párharcát nem lehet, nem szabad csupán a haladás és a reakció összecsapására redukálni. Miskolcon - ahol Jurka László rendezőnek sikerült Bessenyei Ferencet megnyerni Kossuth szerepére - a drámaértelmezés fontos, új eleme, hogy Görgey Artúr igazsága sem sikkadhat el; hogy az előadásban kifejezésre jut a meg nem valósult történelmi óhaj - bárcsak e két férfi megértené egymást!

„Minek kell egy sikeres darabot átdolgozni?""

Ezt a kérdést a veszprémi és a budapesti felújítást megelőzően Illyés Gyula teszi fel kritikusai, a szakma és a közönség nevében - önmagának. (Népszabadság, 1967. VIII. 23.) Illyés soha nem tekintette végérvényesen megváltoztat-hatatlannak a maga munkáját. Vállalta a javítás felelősségét és fáradságát is. Válasza szerint a *Fáklyaláng* bemutatása után - ő volt az egyetlen elégedetlen. Úgy érezte, hogy a darab egyes részei - főként *az* első felvonásban nem elég drámaiak, s hogy a két főhős jellemét, ellentétét plasztikusabban kellett volna érvényre juttatni. Az átdolgozás legfőbb célja - a szerző vallomása szerint drámaibbra hangolni a történelmi leckét.

Mindez, amit Illyés Tamás Istvánnak kifejtett, rokonszenves általánosság is lehetne, de nem az. Illyés Gyula, mint elmondja, az átdolgozás során már arra is törekedett, hogy megmutassa, mint szolgált Kossuth számunkra ma már idegen eszközükkel romantikus pátosszal, nagy gesztusokkal is - jó ügyet, Görgey hideg, okos, meggondolt, bölcs, tehát rokonszenvesebb emberi tulajdonságokkal - rossz ügyet. Hasonló értelemben nyilatkozik Illyés az Esti Hírlapban is, hozzátéve, hogy Kossuth nemcsak írásaiban, viselkedésében is a kor romantikus, túlzó stílusát alkalmazta az ügy érdekében, s nem egyszer még színészi fogásokkal is élt. Ezek a megjegyzések, ha helyesen értelmezem őket, az író és hőse összetartozását a köztük lévő távolsággal együtt érzékeltetik.

Az átdolgozott szövegkönyvben és az eredeti rendezés nyomán létrehozott felújításban a kritika is, a közönség is sa-

ját nosztalgiával emlegetett, fényesen megőrzött emlékeit és másfél évtized történelemszemléletének új eredményét kereste. Kossuth és Görgey párharca - a szerző intencióival összhangban - az eredeti főszereplőkkel játszott új előadásban nyilvánvalóan kiegyenlítettebbé vált. A rendezés most már nemcsak Kossuth elszántságát, hősiességét, hűségét kívánta érzékeltetni, de radikális forradalmiságának belső gyengeségét, illuzionizmusát is. A romantikus pátoszban - a teatralitást. Ez a koncepció azonban csak akkor érvényesülhetett volna maradéktalanul, ha Görgey alakja - racionalizmusa, matematikus érvelésének logikája, átgondolt taktikájának okossága - némi nyomatékot kap. Ehelyett azonban Bessenyei Ferenc érett, letisztult Kossuthja Ungváry László kissé megfakult, már-már súlytalanul teátrális, itt-ott deklamáló Görgeyjével találkozott, s a két férfi párharca ezáltal szinte már színpadra lépésük pillanatában eldőlt. Bessenyei Kossuthja a drámában felidézett (az utójátékig ívelő) évtizedek alatt mintha megnőtt volna a többsíkúan kiérlelt igazságtól: a hős is, a színész is felhalmozta az emberi tapasztalatoknak azt a keserves gazdagságát, amitől bölccsé válik a forradalmár, forradalmárrá a bölcs.

A színháztörténeti emlékek lendítő erejét is, terhét is cipelő Bessenyei-Ungváry kettős mellett Bodnár Sándor rendező új Józsa Mihályt szólított színpad-ra. Másfél évtized távlatából nem merném eldönteni, hogy vajon a rendezés és Őze Lajos érdeme, vagy a megfakult és eleve eldöntött párharc következménye, hogy az 1968-as felújítás nem a történelmi polémia, hanem a hűség drámája lett. Talán nem is csak Kossuth és a nép az utó-játékban költői erővel megidézett hűsége, hanem a népnek a hűs égre való joga és igénye került az új Fáklyaláng középpontjába.

Őze Lajos Józsa Mihálya nem egyszerűen ajándékba hozta Kossuth apánknak a maga évtizedes hűségét, hanem számon is kérte a hajdani vezértől: hűséges maradt-e ő maga a vérrel megszentelt zászlóhoz ? Őze láthatóan nem félt attól, hogy alakítása eltávolodik, elszakad Bihari József forró indulatokat kavaró, Tiborc-sorsú és jellemű Józsájától, hogy hűtlenné válik a nagy előd szerepteremtő trouvailleaihoz. Az ő felfogásában, alakításában nemcsak fiatalabb, de modernebb is lett a szerep. Egy felnőtt nép felelősségteljes képviselőjeként a történelem és a közösség lelkiismerete szólalt meg általa az utójátékban.

Eseményekben talán szegényebb, de történelmi tapasztalatokban gazdag évtized telt el az 1968-as budapesti és az 1978-as győri felújítás között. Az első felszabadulás óta épült nagyszabású, korszerű színházépület felavatására (ha már az időben meghirdetett pályázat révén sem sikerült méltó, új magyar drámát műsorra tűzni) elvben nem volt, nem lehetett alkalmasabb szerző Illyés Gyulánál, méltóbb nemzeti dráma a *Fáklya-lángnál.* (Illyés a felújítás alkalmából újabb javításokat, tömörítéseket végzett saját szövegén. Kiiktatta például a feleslegesnek vélt szereplőket, hogy még összefogottabb legyen az első fel-vonás tanácskozójelenete.)

A darabválasztást igazolta, az előadást azonban megkérdőjelezte a gyakorlat. Újra kiderült, hogy az esztétikai értékrend és a konkrét színházi követelmények nem mindig fedik egymást. Kívül-állók már a színházavató felújítás beharangozásakor megjósolták, hogy a *Fáklyaláng* kamarajellegének és a győri színpad méreteinek áthidalhatatlan ellentéte veszélyezteti az ünnepi bemutató sikerét.

A rendező, Meczner János nyilatkozata két egyformán nagy képességű, de különböző jellemű férfi szellemi párbaját ígérte. Olyan drámai szituációt, amely-ben „egy matematikus elme, egy katona áll szembe egy művésszel, egy nagy képességű szónokkal" - és mindkettőnek igaza van, a maga módján. A rendező *a döntés* felelősségének aktuális és izgalmas drámáját ígérte. Ehelyett azonban csak egy meglehetősen hevenyészett színpadi vázlat született.

A kritika csalódása, elégedetlensége már a beszámolók címében is érzékelhető. A Film Színház Muzsika „Szolid színházavató" című kritikájában (1978. XI. 18.) arról ír, hogy bár lllyés időközben újra átigazította a drámát, mi magunk „elfelejtettünk Fáklyalángul". A közönség egy mereven, tisztelettel meg-jelenített nemzeti klasszikust látott, amelyben a lényeget lefokozó rendezés következtében nem érződik, hogy sors-kérdésekről van szó. Hiányzik a szín-padról a feszültség, az erőviszonyok szüntelen vibrálása. Görgey ezúttal egy-szerűen lesöpri Kossuth Lajost a történelem és a győri színház színpadáról.. .

Még élesebb, indulatosabb a Vas Népe cikkírója, amikor „Történelem félvállról" című bírálatában világgá kiáltja, hogy a győri előadás nem rosszul, hanem sehogyan nincs rendezve. A kudarc okát a kritikus főként egy alapvető szereposztási tévedésben látja: Bács Ferenc (Görgey Ártúr) remek alakításával nemcsak fölébe nőtt az előadás rosszul beszélő, gyenge Kossuth Lajosának (Holl István), de fejre is állította a darab egyensúlyát.

Lehet, hogy valóban - elfelejtettünk Fáklyalángul ?

Harmincon túl

Végre - dráma! Új, magyar és klasszikus dráma a Thália Színház műsorrendjében. Örömmel és várakozással ültem be a harmincegy esztendős *Fáklyaláng* felújítására. Túl voltunk a premieren: a nézőtéren rengeteg fiatal, gimnazista és kiskatona, akik minden valószínűség szerint most találkoznak először Illyés drámájával.

Szívből egyetértettem Kazimir Károllyal, aki egy nyilatkozatában arról be-szélt, hogy a *Fáklyaláng* színpadi irodalmunk olyan klasszikus darabjának tekintendő, amelyet - *Az ember tragédiájához, a Bánk bánhoz* és *a Csongor és Tündéhez* hasonlóan - állandóan vagy legalábbis minden színházba járó nemzedék számára játszaniuk kell a magyar színházaknak. Előadni, hogy megismerjék az irodalmi remeket és a jelen idejű történelmi drámát. Nem azt, amit Gellért Endre rendezett annak idején. Az ma már - megismételhetetlen. Hanem a ma *Fáklyaláng* ját.

Kazimir Károly annak idején nemcsak látta az ősbemutatót, de ügyeletes rendezőként végig is kísérhette az előadás életét, Bessenyei Ferenc, Ungváry László, Bihari József alakítását. A Thália színházi premier előtt ennek ellenére --vagy éppen ezért? - bölcsen hangsúlyozta, hogy a régi előadást nem lehet és nem is áll szándékában életre kelteni, azonban „emlékével meg kell birkózni". Helyeselhető és biztató volt, hogy az új *Fáklyalángban a* rendező az 1950-es évektől napjainkig történt változásokat is érzékeltetni kívánta, s kezdettől tudatában volt annak, hogy „ez felfogásbeli és dramaturgiai különbözőséget jelent".

Czímer József, Illyés Pécsett színre hozott drámáinak értő dramaturgja, aki ezúttal mint dramaturgiai tanácsadó működött közre az új változat létrehozásában, józan belátással vonta meg a lehetséges beavatkozás határait. Tiszteletben tartva Illyés szövegét, a rendezővel együtt olyan színházi eszközöket keresett, amelyek a klasszikus szöveg érintetlenül hagyásával szolgálják az előadást, némileg szervesebbé téve a dráma összefüggéseit.

A cél és az eszköz szinte vitathatatlannak tűnik: kérdőjeleim az eredmény körül rajzanak. Az intonáció - kíváncsiságot ébreszt. Mert a Thália Színházban nem Illyés szövegével, hanem Kossuth Lajos eredeti, fonográfon megőrzött hangjával kezdődik az előadás. A hangminőség reménytelenül gyenge, a szöveg - amíg Kossuth beszél - alig érthető. És mégis, a kegyeletes aktus különleges figyelmet ébreszt, s egy színházi szertartás részesévé avat bennünket. Á folytatás azonban nem igazolja várakozásunkat.

A leglényegesebb metamorfózis, amin *a Fáklyaláng* keresztülment, a dramaturgiai szerkezet felbontása. Illyés korábbi (dramaturgiai) változtatásai sokkal kevésbé mélyen nyúltak bele a drámastruktúrába. Horváth Mihály közoktatási miniszter és Aulich Lajos tábornok alakjának kiiktatása alapjában nem változtatta meg még az egyes jelenetek felépítését sem. Czímer József és Kazimir Károly leleménye azonban egy másfajta *Fáklyalángot* ígér. A dráma nem 1849-ben, az aradi várkazamatában, hanem negyven évvel később, Turinban kezdődik. Az utójátékkal. Feltételezem, hogy az új változat létrehozói attól tartottak, hogy az eredeti expozíció, Andorás köz-huszár és a fiatal Józsa Mihály bevezető jelenete nem elég erőteljes, hogy a második jelenet tulajdonképpeni funkciója nem több a lehetséges politikai alternatívák és a paraszti földéhség felvillantásánál, s Kossuthné férjéért érzett aggodalma túlságosan korán nyilvánul meg a szövegben. Abból indultak ki, hogy 1849. augusztus 10-nek történelmi válaszútja valójában késleltetve, csak az eredeti verzió ötödik és hatodik jelenetében bontakozik ki. Alighanem ezt a késleltetést kívánták felszámolni a változtatással. Csakhogy a történelmi magaslatról exponált új drámai szerkezet egy már lejátszott történelmi játszma befejezése után kezdődik. Az ismeretlen Vendég érkezésének színpadilag hatásos jelene-te - mivel a közönség először itt, öregen találkozik csak Józsa Mihállyal , elveszti feszültségét.

Tartalmában - Kossuth Lajos megvizsgáztatásában - a keretjátékká alakított epilógus (szerencsére) nem változott. De a költői kitérőkkel, dikciókkal könyörtelen radikális húzások következtében a két öreg, Józsa Mihály és Kossuth Lajos találkozásának pátosza és lírája veszít erejéből. Ez annál sajnálatosabb, mert az utójáték cselekményét intonáló

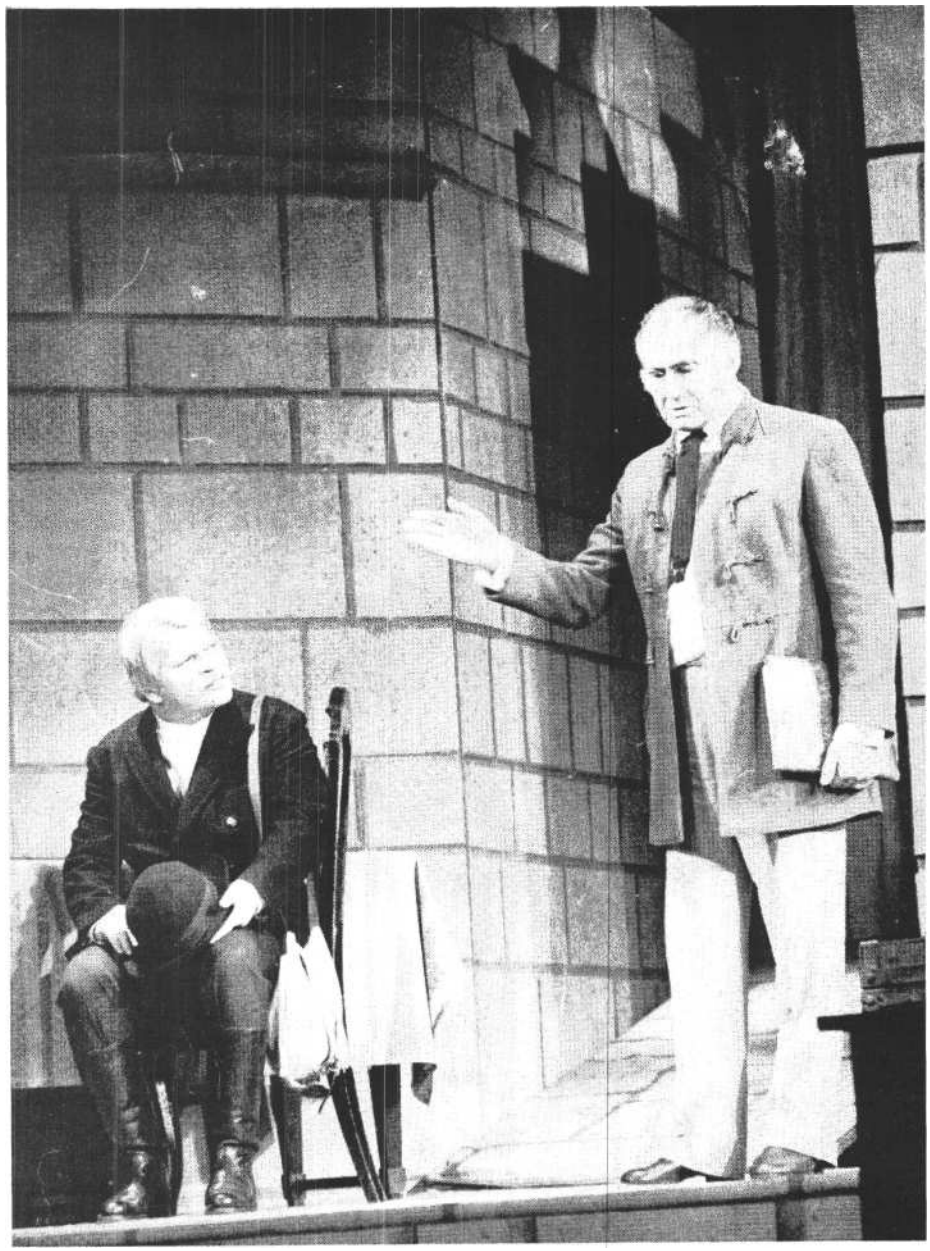

Szabó Gyula és Buss Gyula Illyés Gyula drámájában (Iklády László felvételei)

félreértés (tudniillik, hogy a Vendég nem ismeri fel a turini öregemberben Kossuth Lajost) önmagában nem feszültségteremtő erő. A jelenet drámai feszültsége abban a pillanatban fogan meg., ami-kor Józsa Mihály felteszi a döntő kérdést, hogy „voltaképpen, kinek vivát?". De mire saját, falubeli tapasztalatával alátámaszthatná az eltelt negyven év alatt kialakult helyzet ellentmondásosságát, a vele egyívásúak keserves csalódását és a parasztság küzdelemre kész várakozását a dramaturgiai beavatkozás valósággal beléfojtja a szót. Vége a félbetört utójátéknak, kezdődik 1849. augusztus 10-nek drámája. Meglehet, hogy a „jól megcsinált darabok" kompozíciós szabályainak jobban megfelel ez a változat, amelyben Kossuth Lajos éppen csak megkérdezheti Vendégétől, hogy valóban szemtől szembe látta-e Görgeyt, s a tábornok puszta említésének drámai hatásával mintegy előre jelzi a közönségnek az elkövetkezőket. Mégis azt hiszem, idegen Illyés Gyulától ez a dramaturgiai fogás, amelynek bevetését a továbbiakban sem indokolja sem a drámai cselekmény, sem a struktúra.

A z eredeti drámaváltozat első jelenetének elhagyásáért valószínűleg a szerzőnek sem fájna a szíve. Mint ahogy bizonyára egyetértene a mellékalakok informatív szövegrészeinek megkurtításával is. Jól tudjuk, hogy Illyés maga is elégedetlen volt a dráma szerkezetével. Az utólagos javítgatások közös gyökere, hogy ő maga is attól tartott, mindaz, ami Kossuth és Görgey párviadalát megelőzi, nem több a valódi dráma el-nyújtott expozíciójánál. De a *Fáklyaláng* mégis ebben a tökéletlen formában teremtette meg a lehetséges történelmi utak és magatartásformák tökéletes konfrontációját.

Éppen ezért nagyon is vitathatónak érzem azokat a húzásokat, amelyeket az

új változatban a dráma cselekményének és szerkezetének sérelme nélkül, ámde a szöveg költőiségének kárára hajtottak végre. Nem nehéz megindokolni egyes szereplők nyomatékosító, patetikus felhangjainak, Kossuth néptribuni megnyilatkozásainak mellőzését. Valószínű, hogy ezeket az új változat elkészítésekor a várható közönségreakciókra való tekintettel szűrték, szorították ki a szövegből a Thália Színház dramaturgiáján. Csakhogy a mai nézőtől idegen, távoli pátosz Illyés szövegében nem a mondatokra aggatott rekvizitum, hanem az adott korban és helyzetben a retorikát hivatásszerűen alkalmazó hősök természetes megnyilvánulása.

Illyés Gyula, amikor egy nyilatkozatában Kossuth kétségtelen színészi tehetségéről szól, megemlíti azt is, hogy romantikusan csengő nagy szavai teátrálisan hatottak. „De hiszen ezek nemcsak az ő kifejezőeszközei voltak, hanem a koré is, amelyben élt. Vörösmarty és Petőfi is ebben a hangnemben szólalt meg. Akkoriban ilyen volt az általános beszédmodor." (Film Színház Muzsika, 1967. XI. i0.)

Nem vitás, hogy a modern színpadon létezik másfajta történelmi hősábrázolás is. Bernard Shaw-tól Dürrenmattig sőt Szabó Magdáig sokan választották a történelmi környezetben is anakronisztikusan modern megjelenítés útját, s a mű kortársi áthallásainak nyomatékosítása végett vállalták akár a frivolan korszerűtlen, groteszk felhangokkal árnyalt stílust is. Illyés Gyulától azonban ez - különösen a *Fáklyaláng* megírása idején - távol állt. Ő Kossuth veretesen szár-nyaló, mai fül számára túlságosan is emelkedett ügyvédi-szónoki stílusával jellemzi, felemeli - és bizonyos értelemben el is idegeníti hősét. Teret ad érveinek, súlyt a történelem által igazolt igazságának, de a nagy szavak mögött érzékelteti a realitástól elszakadt illúziók és a józan földi számítások, megfontolások közötti távolságot is. Ezért fájlaltam Kossuth igéinek megzabolázását.

Történelmi méretű és hitelű igazságok ütköznek meg Kossuth és Görgey vitájában. Ennek a párbajnak hőfoka, feszültsége, a hősök erőviszonya dönti el a mindenkori felújítások sikerét. Szerkezetileg és koncepcióban a Kazimir Károly rendezte előadásnak is ez a párviadal a gerince. S valóban, itt találkozott először a színpad és a nézőtér csendje, itt érezte meg a beavatatlan közönség az állásfoglalás kényszerét. Csakhogy éppen a (helyesen) rákényszerített állásfoglalás pillanatában vált egyszer csak vitathatóvá a papírforma szerint hibátlan szereposztás.

Bitskey Tibort alkata, külső megjelenése, orgánuma is alkalmassá teszi Kossuth Lajos szerepére; Mécs Károly pedig szárazabb, intellektuálisabb közelítésmódjával megfelelő vitapartner. És mégis, a vita sodrában úgy tűnt, ez a Kossuth Lajos nem is győzheti meg Görgey Artúrt: Bitskey romantikus hittel, tűzzel előadott igazsága mögül hiányzott a belső meg-győződés sugárzó hitele, de főként a nagy egyéniség formátuma, súlya. Nem azt vetném a színész szemére, amit egy kritikus kollégám, hogy olykor visszafogottabb, mint szükségeltetnék. Én a személyiség némán is sugárzó varázsát, a világító szellem mindenkit lenyűgöző erejét, a felismert történelmi felelősség elviseléséhez szükséges lelki-szellemi nagyságot hiányolom a figurából. Az eltelt harmincegy esztendő szemléletváltásával összhangban ez a negatívum változtatta meg a színpadi erőviszonyokat. Ezért - és talán Mécs Károly hibátlan alakítása folytán - nőhetett az ősbe-mutató leleplezett árulója, a kompromisszum elfogadását javasló reálpolitikus a járható út képviselőjévé; legyőzve ezzel a történelem igazolta eszmények következetesebb képviselőjét s a magyar legendát is.

Végül a felújítás legkényesebb kérdése: Józsa Mihály alakja, s az őt játszó színész, Szabó Gyula alakítása. Sajátos feladatot ró az író a Józsát játszó színészre: valóságos, a köztudatban karakterükkel együtt élő, történelmi hősök árnyékában ő az egyetlen jelentős költött, irodalmi figura. Kossuth és Görgey alak-ját a néző a maga már korábban kialakított koordinátái közé illeszti be, s a színésznek is megvan e figurák megteremtését segítő irodalmi és történelmi élményanyaga. Józsa Mihály az egyetlen, aki olyan, és csak olyan, amilyennek Illyés Gyula és a Józsát játszó színész látja. De vajon olyan-e, mint amilyen-nek Szabó Gyula ábrázolja?

A szereppel - amelyben Bihari József után *Őze* Lajos remekelt - Szabó Gyula nem először találkozott. Éppen húsz éve, hogy a képernyőn először játszotta Józsa Mihályt. Hámos György akkor a színész fiatalságával (is) magyarázta, hogy Bihari József jelképes figurája után ez-úttal egy valóságosabb, konkrétabb figura született, csakhogy ezáltal a szerep veszített egyetemességéből. A mai Szabó Gyula érett színész, korban-tapasztalatban közelebb áll a szerephez. Eszközei nyilvánvalóan lehetővé teszik számára a hős egyetemes igazságának, jelképes tartalmú hűségének kifejezését is. Azonban Szabó Gyula alakítása éppen itt bicsaklik meg, amikor Józsa Mihályban nem Tiborcot, hanem - szándéka ellené-re - a népszínművek parasztját idézi. A konkrét, realista jellemrajz színpadi támasztékaitól elszakadva, külsőséges gesztusaival sajnálatos módon nem sűríti, hanem stilizálja a paraszti vonásokat.

A kisebb szerepek alkotói nem jobbak és nem rosszabbak, mint a Thália Színház regényadaptációiban. Inke László (Szemere Bertalan) most is minden megnyilatkozásával figyelmet parancsol. Benkő Péter, Buss Gyula a maguk egyéniségével színt és súlyt adnak az általuk játszott figuráknak, Molnár Ferdinánd-nak és Ihász Dánielnek. Szirtes Ádámnak viszont egyetlen pillanatra sem tudom elhinni, hogy egy miniszteri tárca - jogos - birtokosa. Kossuthné szerepét alighanem a szerző mérte oly fukar kézzel, hogy a legjobb színésznők is elvéreztek benne. Drahota Andrea hisztérikusan aggódó kispolgárasszonyát Kossuth Lajos egy percig sem tűrte volna meg a maga oldalán. Szinte Gábor díszlete stílusosabb, mint az előadás.

*

A ruhatárban valaki azt mondta: „Me-ginţ szegényebbek lettünk egy illúzióval…" Szerettem volna vitába szállni vele, bár a mondat folytatását nem hallottam. Nekiszegezni az Ismeretlen Néző-nek, hogy a *Fáklyaláng* századunk végén is változatlanul elevenen élő, fájó nemzeti sorskérdéseink drámája. Az alternatívát, amely Kossuth és Görgey pár-harcában kibontakozik, azóta sem kerül-heti meg egyetlen nemzedék sem. S hozzátenni az irodalomtörténet kanonizált megállapításait, amely szerint a mesterien felépített második felvonás a magyar dráma klasszikus remeke; Illyés kifejező, hajlékony, a jellemektől mindenkor elválaszthatatlan, azokat reprezentáló drámai nyelve harminc év alatt árnyalatnyit sem fakult az időben. S talán még hozzátettem volna azt, hogy alig van lélektani drámánk, amely a jellemrajzok olyan gazdagságát vonultat-ja fel, mint ez a történelmi színmű.

A vitára, természetesen, nem került sor. De feltettem magamnak ugyanazt

a kérdést, amit Varjas Endre az Élet és Irodalomban: vajon csak a Thália Szín-ház felújításának megoldatlan elemei, dramaturgiai és szereposztásbeli gyengéi okozták, hogy az 1983-as *Fáklyaláng a* hajdaninál gyengébben világít? Varjas az évad színészi alakításait körülkalandozva még sokkal kegyetlenebb kérdőmondatban summázta a kudarcot: „És Illyés *Fáklyalángja,* ez a hivatalos elismeréssel, Kossuth-díjakkal koszorúzott darab az ötvenes évekből az idő rostáján hullott-e át, vagy csupán a klasszikus iránti szent tisztelet színtelenítette unalmassá a Thália Színház előadását?" (Élet és Irodalom, 1983. XII 9.)

Tiszta lelkiismerettel e kettős kérdés egyik részére sem mernék igennel felel-ni. Meggyőződésem, hogy a kérdés gyökere, a dráma és a közönség között, az érdeklődés csökkenésében is érzékelhető konfliktus, mélyebben van. Az értékválság, az eszmények devalválódásának korszakában hiába szeretnénk (a magunk nosztalgiáját is követve) Kossuth mögé állni; hétköznapi valóságérzékünk, tapasztalatunk a másik oldalra lökdös, és mi, a változatlan fényben ragyogó, a távolból is vonzó forradalmi eszmények árnyékában zavartan, önmagunk előtt is szégyenkezve topogunk. Százszor többet tudunk Józsa Mihálynál, mégis felnézünk rá... Voltaképpen ez az ellentmondás béníthatta meg Bitskey Tibor és Mécs Károly kettősét, ezért figyeltük a nézőtéren kívülről a húsunk-ha vágó vität. Talán a mi keserves kiábrándulásunk zavarta, gátolta meg az azonosulásnak a klasszikus koncepciójú dráma esetében elengedhetetlen élményét is. De ugyanakkor, éppen ebben a néző-téren fogant, leküzdhetetlen ellenállásban is megnyilvánul a dráma eszméltető ereje. Amely esztendők vagy évtizedek múlva esetleg egy egészen más rendezői megközelítésben, de bizonyára újra be fogja tölteni a színpadot és a nézőteret is.

Hiszem, hogy akkor újra a régi fény-ben fog ragyogni *a Fáklyaláng.*

Illyés Gyula: Fáklyaláng (Thália Színház)

Dramaturgiai tanácsadó: Czímer József. *Díszlet:* Szinte Gábor m. *v. Jelmez:* Székely Piroska. *Rendező:* Kazimir Károly.

Szereplők: Bitskey Tibor, *Mécs* Károly, Drahota Andrea, Inke László, Konrád Antal, Szirtes Ádám, Szabó Gyula, Maróti Gábor m. v., Benkő Péter, Buss Gyula, Pethes *Csaba_*

BUDAI KATALIN

...győzhetetlen a valódi vágy"

Babits Laodameiája a Várban

Két generáció is kinőtt úgy az iskolapadból, hogy nem vagy csak torzítva hallotta a száz éve született Babits Mihály nevét. Pedig a világlíra kórusában viselt előkelő helyünk csak erősbödne, ha előbb magunkban, majd a külhoniakban is tudatosítanánk, ki volt ő, milyen felbecsülhetetlen az öröksége lírában, regényben, bölcseletben, poétikai eszmélkedésben, gondolkodástörténetben egyaránt. Az évfordulós áradat - ha túlhajszoltnak tetszhet is - legalább a kincsekben való tobzódás érzetét kelti fel, s napvilágra kerülhetnek eddig homályban maradt értékek. Igy a drámaíró Babits vonásaival is gazdagodhat az árnyalást változatlanul igénylő arckép.

A Laodameia várszínházi bemutatója méltó tisztelgés emléke előtt, ugyanakkor színházi ünneppé is válhatott, s ezzel elkerülte a kényszerűségből letudott feladat rossz mellékízét is.

Babits mindig küzdött a drámával. Már fiatalkori, rendkívül izgalmas levelezésében is találunk erre bizonyítékokat. Kosztolányival, Juhász Gyulával írói jövőjüket tervezgetve, mindhármójuk beszámol ilyen irányú kísérletről. 1906-ban írott, lélektani komplexusokat ábrázoló, expresszionisztikus egyfelvonásosát, *A Simóné házát* eddig nemigen méltatta figyelemre az irodalomtudomány, pedig ifjonti kísérletnek nem érdektelen. Az 1911-se *Laodameia* a görögség új fénybe állítására és Babits ihletkereső s a művelődéstörténet értékeit szervesen beépítő alkotásmódszerére lett példa: s szintén nem vált kedvvel játszott drámává.

Ez volt az „első ének" - s hogy mennyire fontosnak érezte Babits, az is mutatja, hogy egy évvel később írott *négy*felvonásos színpadi játékának már *A második ének* címet adta. Ezt a bábszínpad-ra vagy megzenésítésre annyira kínálkozó, szép, valódi művészi konfliktusokat tömörítő, a lírai dráma tipikusan századfordulós műfaját reprezentáló művet sem sikerült belopni még a Babits-rajongók tudatába se. *(A Literátor,* a Kazinczyról szóló egyfelvonásos a fentiek mellett valóban eltörpül.)

Ezek tehát a kifejezetten színpadi művek - de nem szóltunk négy klasszikus értékű drámafordításáról s azokról a tanulmányokban megfogalmazott gondolatokról, amelyek mind Babits és a drámai műnem hullámzó viszonyát jelzik. (Shakespeare: A vihar; Sophokles: Oedipus király ; Oedipus Kolonosban; Goethe: Iphigenia). Ez a Laodameia-produkció az eddigi legszélesebb körben hangoztatott tapasztalati érv amellett, hogy játszható az, amit ő csak a lélek színpadára képzelt. (Mint írta: „ ..a valódi dráma nem feltételezi a színpadi formát, sőt manapság már leggyakrabban nem szín-padra szánt vagy egyáltalán nem is pár-beszédben írt mű. A léleknek dráma, nem a fülnek, szemnek.")

A Laodameia felületes szemmel a görög mitológia egy apró epizódjának adaptációja. Ha azonban belegondolunk, hogy egy huszonnyolc éves fiatalember írta, a „világ végén", „száműzetésben", azaz fogarasi tanárkodása éveiben, másrészt hogy korántsem a higgadt, letisztult, még a XVIII. században kialakított görögségképet visszhangozza: már izgalmasabbá válik a darab. Ez az antikvitás - melyben mint klasszika-filológus már jártas volt, de melyet csak a fogarasi időszak alatt mélyített szenvedélyessé, megéltté - színes, vad, kavargó, párhuzamosan azzal a szecessziós felfogással, melyet Swinburne, az angol költő képviselt. Nietzsche (akit ekkor még bálványozott) tragédiakoncepciója szintén erősen színezte és világkép értékűvé tágította ezt a nézetet Babits előtt, aki később így fogalmazta meg ennek a három évnek felfokozott hellenizmusrajongását: „A görögség... csak kifejező-eszköz, nem cél!" A cél ugyanis, hogy megfürödve ezekben a forrásokban a saját líráját hangolja tovább: „Görögül olvastam, s a görög tragédia gyönyörűségéig akartam emelni poézisemet." S ez maradéktalanul sikerült is, hiszen a *Laodameia* - reális összeütközés híján - inkább (Rába György írja) „drámai költemény", egyetlen ember, Laodameia vívódása. Környezete, a statikusabb, kötött figurák, a kar, a betétek, képeikkel, nyelvi sodrásukkal is ezt a benyomást erősí-tik s nem a drámát mozgatják.

Ez azonban csak még további nehézség a mindenkori színrevivők számára. Ha ez a felismerés, hogy itt a líra belső mozgása teremti a feszültséget, megszületett (s úgy tűnik, igen): csak még tiszteletreméltóbb Ruszt József vállalkozása.

A most látott színpadi forma az ókori